

KYRKVÄRDSÄMBETET I HISTORISKT PERSPEKTIV

Ett urgammalt ämbete

Sedan urminnes tid har kyrkvärdsfunktionen betecknats och betraktats som ett ämbete. Liksom vi talar om biskop, präst och diakon som bärare av det kyrkliga ämbetet, kan vi tala om kyrkvärden som innehavare av församlingens eget lekmannaämbete. I sitt ämbete fyller kyrkvärden en uppgift, som finns oberoende av sina innehavare. Det fanns före och skall finnas efter kyrkvärden själv. Han eller hon har för några år trätt in i den långa rad av kyrkvårdar som började då församlingens första kyrka byggdes.

Ingen vet med säkerhet hur långt tillbaka i kyrkans historia kyrkvärdsämbetet går. I källorna kan vi följa kyrkvårdarna tillbaka till omkring år 400. Detta ger vid handen, att kyrkvärdsinstitutionen inrättades mycket snart efter det att den kristna kyrkan vunnit erkännande i det romerska riket. Av allt att döma hänger detta samman med att församlingarna fick egendom och ägodelar och började bygga kyrkor. Att det var kyrkvårdarnas uppgift att vårda, förvalta och försvara denna kyrkliga egendom framgår av deras latinska beteckningar. De vanligaste var följande:

<i>Advocati ecclesiae</i>	församlingens sakkörare, advokater
<i>Defensores ecclesiae</i>	församlingens försvarare
<i>Procuratores ecclesiae</i>	församlingens förvaltare
<i>Tutores ecclesiae</i>	församlingens skyddare
<i>Custodes bonorum</i>	tillgångarnas övervakare

Beteckningarna kunde växla men uppgifterna var desamma. Det gällde att försvara, förvalta och vårda församlingens egendom och gemensamma tillgångar. Därmed följde också uppgiften att i olika sammanhang representera och företräda församlingen. Församlingens förvaltande, administrativa och verkställande funktioner var alltså under de första århundradena samlade hos prästen och kyrkvårdarna, som tillsammans var församlingens beslutande och styrande organ. Dessa båda parter representerade det man numera kallar den gemensamma ansvarslinjen. Mot den omgivande världen hade kyrkvårdarna en närmast juridisk funktion med uppgift att hävda församlingens intressen och föra dess talan, t ex inför rätta. I församlingssamfundet delade kyrkvårdarna ansvaret för församlingen med prästen.

De svenska kyrkvårdarna

När Sverige kristnades, hade kyrkvärdsinstitutionen fungerat i flera hundra år. Så fort församlingar bildades och kyrkor byggdes, utsågs också kyrkvårdare att fylla sina uppgifter vid prästens sida. I de svenska landskapslagarna och andra tidiga rättskällor möter detaljerade beskrivningar av dessa uppgifter. Att kyrkvårdarna skulle vara två framgår redan av vårt äldsta svenska rättsdokument, den berömda sk Forsaringen från Högs socken i Hälsingland. Den nämner i runinskrift våra äldsta kända kyrkvårdare, nämligen Anund i Tåsta och Ofeg i Hjortsta. Den yngre Västgötalagen gav samma föreskrift om kyrkvårdarnas antal:

Två skola kyrkvårdarna vara
Och prästen den tredje.

När man i landskapslagarna skulle översätta de latinska beteckningarna på kyrkvårdarna, valde man olika ord som uttryckte deras uppgift att skydda, värna och värja. Vanligen var beteckningen *kirkiuwäriande*, som sedan fick formen *kyrkvärjare*. Denna beteckning, som ursprungligen fanns i Svealagarna, bevarades i flera svenska socknar ända in på 1900-talet. En annan medeltida beteckning var *kirkiudrottin* (kyrkerherren). Den fanns i Smålandslagen och Västgötalagarna och uttryckte

kyrkvårdens ledande och ansvariga funktion. Östgötalagen använde ordet *kirkiugömare* (kyrkvårdare). I förstnämnda verkar detta ord ganska underligt. Men det gamla ordet *göma* betydde just ”vårda, ta hand om”. Att gömma undan dyrbarheter är ju fortfarande ett sätt att vårda och bevara dem. Prästen som själavårdare kallades på fornsvenska *siaelagömare*.

Kyrkvärdsbegreppet

Vanligen tolkas begreppet kyrkvård som värd i kyrkan. Det är en gammal uppfattning att kyrkvårdarna skall stå i kyrkporten, hälsa välkommen, dela ut psalmböcker och hjälpa de ovana till rätta. En sådan tolkning är visserligen förklarlig med tanke på ordets senare del, men den är inte desto mindre felaktig. Det framgår såväl av de gamla latinska beteckningarna som av landskapslagarnas fornsvenska ord, att begreppet kyrkvård inte har något med värd och värdskap att göra. Som vi redan sett är kyrkvärdsbegreppets ursprung ett helt annat. Men genom ordets makt över tanken har kyrkvårdens funktion förändrats i anslutning till denna feltolkning.

Det senare ledet i ordet kyrkvård går tillbaka på det gamla svenska ordet *vara*, som är bevarat i moderna ord och uttryck som *bevara*, *ta till vara*, *ta vara på*, *varna*, *Varberg* (fästningen!), *gårdvar*, *kuddvar* och en rad andra ord. Deras betydelse är fullt klar. Det handlar om att skydda något. Med samma betydelse har ordet *vara* givit upphov till andra ord på å, som *vårda*, *vårdkase*, *vårdträd* och *vårdtecken*, och på ä, såsom *värna*, *värja*, *beväring* och *väringar*.

Det är mot denna bakgrund som slutstavelserna i ordet kyrkvård har växt fram. Hur detta i detalj har gått till är knappast möjligt att avgöra. Att det förhåller sig så framgår dock av andra gamla termer. På 1600-talet kallades kyrkvärdsämbetet ofta för *kyrkiowerneämbete* och *kyrkiones wärioembete*. Det finns även exempel på att kyrkvårdarna senare kallades *kyrkvårdare*. Att kyrkvårdens uppgift av gammalt inte var att stå som värd vid kyrkdörren utan just att försvara, förvalta, vårda, skydda och ta ansvar för församlingens kyrka och andra tillgångar framgår av de uppgiftsbeskrivningar som finns i landskapslagarna och stiftsstadgar.

Det ekonomiska ansvaret

Den ekonomiska förvaltningen var kyrkvårdarnas viktigaste uppgift. I en stadga för Skara stift år 1280 föreskrev biskop Brynolf, att kyrkans förmögenhet noggrant skulle förvaltas av två sockenmän tillsammans med prästen. Det är uppenbart att detta avsåg kyrkvårdarna. I en stadga för Linköpings stift några år senare fastslogs, att två *tutores*, utsedda av prästen och sockenmännen, skulle ha varsin nyckel till kyrkans magasin och skattkammare och att de vid påsken skulle avlägga räkenskap för sin förvaltning. Om något av kyrkans egendom slarvades bort eller förskingrades, var prästen och dessa *tutores* gemensamt ansvariga och återbetalningsskyldiga för den skada som vållats.

Även den yngre Västgöotalagen innehöll liknande föreskrifter om prästens och kyrkvårdarnas redovisningsskyldighet vid påsken. Den som då inte hade betalt sin skuld till kyrkan skulle "sättas i förbud", vilket innebar utestängning från nattvarden. Detsamma gällde kyrkvårdarna, om de vägrade att avlägga räkenskap före påsken. Prästen kunde inte "sättas i förbud", men han skulle i stället för sina obetalade skulder böta tre marker till biskopen. På liknande sätt förbjöd Upplandslagen prästen och kyrkvårdarna att utan varandras vetskap "byta eller sälja eller bortlåna av kyrkans penningar".

Kyrkvårdarnas ekonomiska ansvar innebar även skyldighet att rättsligt bevaka församlingens intresse, t ex i marktvister mellan prästen och församlingen. Om någon gjorde intrång på den mark, som var anslagen till prästens avlöning eller kyrkans underhåll, skulle i det förra fallet prästen och i det senare kyrkvårdarna väcka åtal vid tinget. Så föreskrev Östgöotalagen. De kunde också hända, att präst och kyrkvårdar kom att stå emot varandra i rättstvister.

Om tvist uppstod huruvida en avliden donators gåva var avsedd för prästens underhåll eller kyrkans prydnad, föreskrev Upplandslagen att saken skulle avgöras av en tolvmannanämnd, som prästen och kyrkvårdarna utsåg.

Förvaltningen av sockenkyrkan

Ansvaret för sockenkyrkan tog sig uttryck på många sätt. Särskilt vid kyrkbygge, som ju var socknens gemensamma ansvar och angelägenhet, krävdes en betydande insats av kyrkvårdarna. Socknens jordägare var skyldiga att lämna dagsverken och forsla sten till kyrkbygget. Kyrkvårdarna skulle tillse att detta fullgjordes. Om någon slarvade med dessa plikter, hade kyrkvårdarna enligt Södermannalagen rätt och skyldighet att utan dom ta pant eller böter av den försumlige. De flesta landskapslagarna hade liknande föreskrifter. I den yngre Västgöotalagen uttrycktes förpliktelsen på följande sätt:

Den som försummar dagsverke vid byggande av kyrkogård, stapel eller klocktorn böte en öre därför och två ören för lass, om han stannar hemma. Och kyrkvårdarna må utsöka utan dom.

Ansvaret gällde inte bara byggande och underhåll av kyrkobyggnaden utan även kyrkans inventarier. Präst och kyrkvårdar var gemensamt ansvariga för att ingenting fattades för mässans förrättande och de skulle därvid kontrollera varandra. Sedan kyrkan – som Smålandslagen uttryckte det – blivit "satt på syllar och lyckad upptill med tak", skulle kyrkans skrud och nödvändiga inventarier anskaffas: "kalk och corporale, mässshake, mässbok och ottesångbok, psaltare och handkläde". Vidare skulle det finnas tre ljus, två till altaret och ett till dopfunten samt en klocka för att "kalla både den som kommer till världen och den som går därur".

Om något fattades, skulle prästen enligt Södermannalagen säga till kyrkvårdarna. Hade han gjort detta förgäves tre söndagar i rad, skulle kyrkvårdarna böta tre marker, "en till biskopen, en till prästen och en till kyrkan". Men inte heller prästen gick fri, om han försummade sin tillsyn. Om han hade glömt att säga till kyrkvårdarna att anskaffa vad som behövdes och gudstjänsten på detta sätt hindrades, skulle han böta tre marker, "en till biskopen, en till kyrkvårdarna och en till kyrkan". Var man oense om vem som bar skulden, skulle sockenmännen avgöra vem som var skyldig och döma denne till böter.

Det hände stundom att kyrkvårdarnas omsorg om kyrkans skön-